

cia trudu napisania podobnych monografii poświęconych innym klasztorom dominikańskim usytuowanym na ziemiach polskich.

Krzysztof Kaczmarek
Uniwersytet im Adama Mickiewicza
Instytut Historii

Małgorzata W i l s k a, *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza Starszego. Studium społeczne*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2012, s. 159, tabl., il.

Recenzowana praca była pierwotnie dysertacją doktorską przygotowaną pod kierunkiem prof. Stanisława Trawkowskiego, obronioną w Instytucie Historii PAN w 1977 r. Panuje opinia, że prace naukowe wydane po wielu latach od ich napisania są z reguły złe i niewiele wnoszą do dyskursu naukowego. Wśród licznych powodów takiego stanu rzeczy najważniejszym wydaje się to, że nic się nie starzeje równie szybko jak metodologia badawcza. O ile bowiem nie stanowi specjalnego problemu uzupełnienie treści maszynopisu o nową literaturę czy źródła (czasem nowe edycje źródłowe wzbogacając treść lub kontekst komparatystyczny), o tyle przyjęty sposób oceny, wartościowania i interpretacji jest trudny, czy wręcz niemożliwy do skorygowania bez konieczności rewaluacji procesu badawczego. Uniknąć takiej pułapki mogą jedynie prace wybitne, które już w momencie powstawania wyprzedzały propozycją metodologiczną stan badań, do którego się odnosiły. Książka Małgorzaty Wilskiej szczęśliwie do takich należy i można bez lęku założyć, że zajmie poczesne miejsce w literaturze historycznej poświęconej dziejom średniowiecznego Mazowsza. Sprawi to zarówno jej temat i zakres obejmujący badania nad elitą dworską księstwa wschodniomazowieckiego w okresie rządów Janusza I Starszego, sposób opracowania, jak też wysunięte wnioski, oparte na dobrze wykorzystanej bazie źródłowej (drukowanej i niedrukowanej) oraz licznych opracowaniach. Trzeba też od razu zaznaczyć, że autorka dołączyła do części aneksu zawierającego biogramy 181 osób z otoczenia dworskiego Janusza I oraz do bibliografii wydane w ostatnich latach wydawnictwa źródłowe i opracowania. Tym samym zalety heurystyczne syntezy i solidnie przeprowadzona kwerenda budzą zaufanie do poczynionych ustaleń.

Praca poszerza naszą wiedzę na temat funkcjonowania struktur władzy książęcej oraz grupy społecznej tworzącej środowisko dworskie Janusza I Starszego, rządzącego w księstwie czersko-warszawskim w latach 1374–1429. Będzie miała także znaczenie dla dalszych, szczegółowych studiów nad grupami urzędniczymi polskiego społeczeństwa szlacheckiego późnego średniowiecza.

Rozprawa jest poświęcona działalności i funkcjonowaniu środowiska dworskiego omawianego władcy. Należy zatem do prac, które powstały w ostatnich latach na temat

dziejów społecznych mazowieckiej elity władzy w średniowieczu i stanowi *sui generis* uzupełnienie rozprawy o otoczeniu księcia płockiego Siemowita IV¹.

W swych badaniach autorka posłużyła się, wówczas niemal niestosowaną w polskiej nauce historycznej metodą prozopograficzną, polegającą na zbiorczej analizie danych dotyczących przedstawicieli określonej grupy społecznej. Nie będzie nadużyciem przypisanie jej pierwszeństwa w rozwijaniu tego typu badań w polskiej historiografii, choć perypetie z wydaniem książki spowodowały, że efekty tej prekursorskiej pracy możemy ocenić dopiero po 35 latach². W studiach nad środowiskiem dworskim Janusza I Wilska przyjęła, że stanowili je wszyscy świadkowie czynności prawno–publicznych z lat 1374–1429, których przynależność i związki z władcą można było ustalić dzięki zachowanym dokumentom książęcym oraz zapisom z Metryki Mazowieckiej (zarówno z części opublikowanej, jak pozostającej w rękopisie). Dzięki temu, na podstawie krótkich życiorysów udało się autorce odtworzyć działalność 181 osób tworzących środowisko dworskie Janusza Starszego, które miały bezpośrednie i osobiste relacje z władcą oraz występowały w jego otoczeniu. Podjęła także próbę określenia mechanizmów funkcjonowania, działalności i aktywności poszczególnych członków wspomnianej grupy, ustalenia cech dla niej charakterystycznych oraz pozycji zajmowanej w społeczeństwie księstwa, sugerując wyjaśnienie działań politycznych, odnotowanych w dokumentach. W badaniach składu środowiska dworskiego wykorzystwała również kryteria pomocnicze, takie jak: aktywność polityczna, częstotliwość występowania w źródłach, majątek, donacje i przywileje, powiązania rodzinne, ród (rodzina) i protektorzy itp. Metoda testacyjno–genealogiczna którą posłużyła się w swoich studiach pomimo niedoskonałości jest miarodajna i wciąż niezastąpiona, a w przypadku Mazowsza, przy zachowanej bazie źródłowej, jedyna możliwa do zastosowania. Dzięki zestawieniu list świadków dokumentów książęcych udało się określić najbliższe środowisko dworskie i grupę doradcą księcia. Słabą stroną tej metody jest niezajomość kryteriów doboru świadków występujących w testacjach dyplomów; zdarzają się wypadki umieszczania tam osób przypadkowych. Nie wszystkie występujące w aktach osoby miały wpływ na decyzje podejmowane przez władcę, a fakt wymienienia w liście świadków świadczył raczej o luźnych powiązaniach z dworem i nie dowodził wejścia do środowiska dworskiego.

Praca odznacza się konstrukcją poprawną, przejrzystą i dobrze przystającą do tematu. Składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia i obszernego aneksu zawierającego zwięzłe biogramy osób występujących w testacjach dokumentów Janusza I oraz w Metryce Mazowieckiej z lat 1425–1429. Całość uzupełnia bibliografia obejmująca źródła rękopiśmienne i drukowane, opracowania, streszczenia w kilku językach, indeksy osób i nazw geograficznych oraz osiemnaście map przedstawiających trasy objazdów

¹ A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426): studium o elicie mazowieckiej na przełomie XIV i XV wieku*, Warszawa 1998.

² Głównym powodem wstrzymania się z wydaniem książki było oczekiwanie na edycję *Spisu urzędników książęcego Mazowsza*, nad którym prace rozpoczęły się w połowie lat siedemdziesiątych XX w. Autor opracowania wielokrotnie zapewniał o ukończeniu zadania, tymczasem do tej pory nie otrzymaliśmy tej publikacji. Wydaje się, że nie ukaże się ona w najbliższym czasie, stąd decyzję o wydaniu dysertacji należy uznać za właściwą.

i *itinerarium* Janusza Starszego w latach 1425–1429, tj. z okresu, kiedy autorka dysponowała zachowaną Metryką Mazowiecką, która jako jednolita baza źródłowa pozwoliła na rekonstrukcję objazdów dworu książęcego. Szkoda, że w indeksie osobowym nie zamieszczono osób z biogramów.

Właściwą rozprawę poprzedza wprowadzenie, w którym autorka omówiła studia nad dziejami i elitami władzy średniowiecznego Mazowsza, prowadzone w ostatnich kilkunastu latach oraz powody druku rozprawy po 35 latach od jej obrony. We wstępie zwięźle zreferowała ówczesny stan badań nad środowiskami dworskimi w Polsce średniowiecznej, uzasadniła przyczyny podjęcia studiów nad środowiskiem Janusza I oraz zdefiniowała przyjętą metodę. Określiła zakres chronologiczny i terytorialny syntezy obejmującej obszar wschodniego Mazowsza w latach 1374–1429³. Scharakteryzowała także podstawę źródłową z podkreśleniem specyfiki źródeł mazowieckich, literaturę poświęconą dziejom średniowiecznego Mazowsza, metodę prozopograficzną i jej wykorzystanie w historiografii zachodnioeuropejskiej.

W rozdziale pierwszym opisano objazdy księcia i jego dworu jako jedną z form osobistego sprawowania władzy, w tym sądownictwa wyższego oraz spraw odsyłanych do decyzji panującego. W czasie podróży po księstwie książę prowadził aktywną politykę donacyjną, nadzorował gospodarkę swojej domeny, a przebywając w różnych ośrodkach lokalnych poświadczal obecnością swoją władzę, co służyło budowaniu jego prestiżu. Autorka zwróciła ponadto uwagę na rolę dworu książęcego w upowszechnianiu pewnych wzorców kulturowych i obyczajowych w środowisku szlachty mazowieckiej.

Udało się jej także zrekonstruować *itinerarium* księcia, trasy i regularność podróży, sposoby ich odbywania, długość i częstotliwość pobytów w poszczególnych ośrodkach księstwa (dworach, zamkach) oraz wielkość towarzyszącego orszaku. Janusz I dokonywał objazdów swej rozległej dzielnicy od momentu objęcia władzy, ale chronologia i trasy podróży ustaliły się najprawdopodobniej w początkach XV w. W objazdach towarzyszył władcy kanclerz lub podkanclerzy odpowiedzialny za wystawianie dyplomów oraz kilku notariuszy, marszałek dworu, podskarbi, kuchmistrz, medyk, najbliżsi członkowie rady książęcej oraz osoby i urzędnicy dołączający do orszaku, gdy książę wjeżdżał w granice ich ziemi. Odwołując się do analogii z dworem plockim Siemowita IV wypada zauważyć, że Janusz I zatrzymywał się także w dobrach kościelnych (w Pułtusku i Czerwińsku) oraz w siedzibach prywatnych niektórych członków dworu np. u marszałka Ścibora w Sączocinie. Zbadanie grupy osób przemieszczających się wraz z nim po ziemiach wschodniego Mazowsza pozwoliło poznać nie tylko mechanizmy administracji książęcej, personalne preferencje księcia, ale także grono najbardziej zaufanych osób, które podzielone zostały na trzy grupy w zależności od częstotliwości występowania ich w pobliżu władcy. Pierwsza grupa objęła osoby poświadczone w dokumentach monarszych ponad dziesięć razy oraz ponad sto razy w Metryce Mazowieckiej. Drugą stanowią

³ Zakres chronologiczny pracy wyznaczają daty panowania Janusza I (1374–1429). Autorka badaniami objęła obszar księstwa wschodniego, w którego skład wchodziły ziemie: czerska, warszawska, nurska, liwska, łomżyńska, ciechanowska, wyszogrodzka i zakroczymska, czasowo płońska (1398–1399) oraz od 1402 r. ziemia wiska, wykupiona z rąk zakonu krzyżackiego, która do 1435 r. pozostała w rękach władców wschodniego Mazowsza.

osoby wymienione od dwóch do dziesięciu razy w aktach książęcych lub od jedenastu razy do stu w metryce. W trzeciej znalazły się osoby świadczące tylko raz w dyplomie lub do dziesięciu razy w metryce. Zauważyć należy, że przyjęta metodologia jest solidnie wyjaśniona. Z zestawienia miejsc wystawienia dokumentów wynika, że Janusz I z dworem najczęściej przebywał w Warszawie, Ciechanowie, Czersku, Zakroczymiu i Wyszogrodzie.

W rozdziale drugim autorka zajęła się dworem książęcym jako centrum administracji, przy czym omówiła i podała przykłady różnic między hierarchiami: ziemską i dworską, ich wzajemne relacje i zależności, zjawisko kumulacji urzędów, rolę i znaczenie poszczególnych godności w aparacie władzy oraz elicie politycznej omawianego księstwa. Zestawiła także częstotliwość występowania urzędów i osób je sprawujących, ich przynależność rodową oraz społeczną, a także korelacje pomiędzy poszczególnymi członkami tego grona. Przekonująco dowiodła, że książę otaczał się osobami, które wywodziły się głównie z kręgów średniozamożnej szlachty. Dzięki osobistym i bezpośrednim kontaktom z władcą „ludzie nowi” dostawali się do kręgu dworskiego i tym samym stawali się elitą polityczną wschodniego Mazowsza. W jej skład wchodził zarówno urzędnicy ziemscy i dworscy, jak i osoby bez urzędu. Zjawisko to świadczyło o tym, że czynnikiem decydującym np. o wejściu do rady książęcej były osobiste kontakty i związki z władcą, a nie piastowany urząd. Na przykładzie karier kilku osób Wilska opisała mechanizmy mające wpływ na obejmowanie urzędów, awanse, uzyskane uposażenia oraz dochody. Scharakteryzowała ponadto szczególną rolę w zarządzie księstwem warszawskim kancelarii książęcej, która była trzonem administracji państwowej. Uwypukliła pozycję kanclerza i podkanclerzego, którzy jako bliscy współpracownicy Janusza I stale przebywali u jego boku, co potwierdzają zachowane przekazy źródłowe. W ciągu 55 lat rządów księcia jego kancelaria ulegała przekształceniom, ostatecznie zaś uformowała się najpewniej dopiero w pierwszym dziesięcioleciu XV w., po przeniesieniu kanoników z Czerska do Warszawy. O tym, jak ważna była godność kanclerza świadczy fakt, że w latach 1407–1428 urząd ten piastował bliski współpracownik monarchy — Paweł z Borzewa.

Ze studiów Wilskiej wynika również, że znaczącą pozycję na dworze w Warszawie zajmował marszałek, odpowiedzialny m.in. za organizacją służby dworskiej. Ranga tego urzędu wzrosła w ciągu długiego okresu rządów Janusza I. Kolejnymi marszałkami dworu książęcego byli: Paweł Pilik (1385–1398) i Ścibor z Sączocina (1398–1429). Zwłaszcza ten ostatni był osobą niezwykle wpływową w omawianym księstwie, a godność marszałka od 1406 r. łączył ze stanowiskiem podkomorzego zakroczymskiego.

Analiza organizacji dworu warszawskiego wskazywała dążenia centralistyczne władcy, o czym świadczyło wzmocnienie pozycji kanclerza dworskiego i podniesienie znaczenia marszałka, zniesienie kanclerstw ziemskich w 1412 r. i pozostawienie jednego kanclerza dla wszystkich ziem księstwa, kumulacja urzędu sędziego, brak starostów poszczególnych ziem i utrzymanie urzędu starosty generalnego (występował do 1398 r.), którego kompetencje przejął najpewniej podkomorzy warszawski. Urzędnikami najczęściej występującym w otoczeniu Janusza I byli m. in. marszałek dworu, podkomorzy warszawski, chorążowie ciechanowski i zakroczymski, sędzia ciechanowski i zakroczymski czy kasztelanowie czerski i zakroczymski.

W rozdziale trzecim Wilska podjęła studia nad dworem książęcym jako środowiskiem społecznym, zwracając uwagę na przynależność narodową, pochodzenie terytorialne i społeczne, a także studia i wykształcenie. Omówiła rozwarstwienie otoczenia książęcego na podstawie aktywności poszczególnych osób i proces kształtowania wspomnianego środowiska. Z powodzeniem udało się jej także uchwycić przebieg formowania zbiorowości urzędniczej, kolejne etapy jej rozwoju oraz udział w systemie władzy. Określiła kryteria, którymi kierował się władca przy obsadzaniu poszczególnych godności. W końcu podała przykłady karier urzędniczych kilku osób wyróżniających się w środowisku dworskim Janusza I Starszego.

Otoczenie księcia czersko-warszawskiego było jednolite pod względem przynależności terytorialnej i społecznej. Dominowała w nim szlachta pochodząca głównie ze wschodniego Mazowsza, chociaż znajdowało się w nim także kilku urzędników posiadających dobra na Mazowszu płockim (np. Paweł z Borzewa czy Mikołaj Wąż z Białynina)⁴. Najwięcej osób ze środowiska dworskiego Janusza I pochodziło z ziemi ciechanowskiej (25), czerskiej (18), warszawskiej i zakroczymskiej (po 13) i wyszogrodzkiej (8). Na dworze w Warszawie przebywały także nieliczne osoby spoza księstwa, np. Cezar Krafft, lekarz przybyły z państwa zakonnego, czy Hincza Czedlicz i Michał z Ziemięć wywodzący się ze Śląska. Więzy wewnątrz homogenicznego otoczenia książęcego umacniały małżeństwa. Były to związki endogamiczne zawierane w ramach tego samego kręgu osób, atrakcyjne i korzystne dla obu stron małżeńskiego kontraktu, mające znaczenie raczej prestiżowe.

Dzięki analizie list świadków dyplomów książęcych autorce udało się ustalić grupy osób najczęściej występujących przy władcy zidentyfikować je z grupą rządzącą, uchwycić każdą zarejestrowaną w źródłach osobę, prześledzić jej karierę polityczną, przynależność rodową i powiązania rodzinne. Zbadała także zróżnicowanie środowiska dworskiego pod kątem aktywności poszczególnych członków w zarządzie księstwem. Przejawiało się to w liczbie poświadczeń u boku władcy i było podstawą do wyodrębnienia trzech grup, które miały bezpośredni udział w zarządzaniu księstwem czersko-warszawskim. Pierwsze dwie grupy liczyły 111 osób i były właściwym środowiskiem dworskim Janusza I, ale ich udział w życiu dworskim i politycznym księstwa był zróżnicowany. W ich skład zostali zaliczeni zarówno aktywni członkowie tego środowiska i bliscy doradcy księcia piastujący urzędy, jak i osoby bez godności, a także osoby zmieniające się w zależności od obszaru na którym przebywał władca, tworzące aparat wykonawczy i nadzorujące lokalnych funkcjonariuszy.

Od momentu objęcia rządów Janusz I miał wpływ na obsadę kancelarii, a liczne zmiany w tym gronie urzędników świadczyły o poszukiwaniach odpowiednich osób. W przypadku środowiska dworskiego po otrzymaniu w początkach 1374 r. władzy w wydzielonej dzielnicy książę „odziedziczył” większość urzędników ziemskich desygnowa-

⁴ Niektórzy z urzędników Janusza I przeszli na służbę Siemowita IV, otrzymali dobra i przenieśli się na Mazowsze płockie, np. Paweł (Paszek) z Radzanowa i Paweł (Paszek) z Trębek (w ziemi gostyńskiej) obaj herbu Prawdzic czy Paweł (Paszek) z Leszna herbu Gozdawa.

nych przez Siemowita III⁵, by w ciągu długich, lat rządów świadomie kształtować grono współpracowników tworzących elitę władzy w księstwie. Na wakujące stanowiska powoływał ludzi nowych, którzy zawdzięczali mu awans i dalszą karierę. Osobami najczęściej przebywającymi w otoczeniu władcy byli m. in. Piotr Pilik (44 lata), Junosza z Zaborowa (35 lat), Nadbór z Opinogóry (33 lata), Paweł z Borzewa (32 lata) czy Ścibor z Sączocina (32 lata). Długość występowania wymienionych osób u boku władcy świadczyła o stabilności tego kręgu, promowaniu ludzi nowych wywodzących się przeważnie ze średniej szlachty, nie dopuszczaniu do elity władzy kilku przedstawicieli tej samej rodziny równocześnie oraz zachowaniu odpowiednich proporcji pomiędzy urzędnikami z różnych ziem.

W ostatnim, czwartym rozdziale scharakteryzowane zostało dworskie środowisko kulturalne. Autorka zwróciła uwagę na wykształcenie uniwersyteckie osób piastujących godności, ich edukację dworską, horyzonty umysłowe, udział niektórych spośród nich w pielgrzymkach do Santiago de Compostella, rejsach krzyżackich na Litwę, fundacje (kościółów, kaplic czy ołtarzy) i tradycje rodowe i rodzinne (np. Ciołków). Omówiła także rozrywki dworskie, uczty i turnieje rycerskie, podejmowanie znamienitych gości (np. Władysława Jagiełły) na dworze książęcym, czy na łowach w Puszczy Kampinoskiej. Na uwagę zasługuje jej konstatacja, że częste kontakty dworu w Warszawie z dworami w Płocku, Krakowie i Malborku ułatwiały przepływ informacji i miały wpływ na rozwój kultury, a dalekie podróże Mazowszan na studia (Kraków, Rzym, Paryż), udział w pielgrzymkach, poselstwach i rejsach pogłębiały znajomość rzemiosła i obyczaju rycerskiego. Cennych informacji o życiu codziennym elity dworskiej Janusza Starszego dostarczyły nieliczne zachowane przekazy źródłowe oraz badania archeologiczne, w trakcie których odnaleziono np. fragmenty uzbrojenia, ubrań czy ozdób. Bez wątplenia elita tworząca ówczesną kulturę na Mazowszu była związana ze środowiskiem dworskim księcia warszawskiego. Jeszcze w pierwszej połowie XV w. środowisko to było tożsame z elitą polityczną księstwa. Obejmowało zarówno osoby, których tożsamość dało się zidentyfikować na podstawie źródeł lub literatury, jak i te, których przynależność rodowa, okres sprawowania urzędu czy tylko przyczyny obecności w orszaku władcy trudne są do odtworzenia.

Szczególnie cenny jest aneks, w którym zamieszczono biogramy przedstawicieli środowiska dworskiego Janusza I, ułożone alfabetycznie według imion polskich. Zawierają one komplet informacji, jakie udało się zebrać na temat działalności danej osoby w latach 1374–1429. Dzięki bliskiej współpracy z władcą osiągnęły znaczącą pozycję polityczną i majątkową w ówczesnej elicie politycznej księstwa. Autorce udało się, na podstawie obszernej analizy źródeł, w znacznej części wciąż niepublikowanych, dokonać wielu identyfikacji osób, zwłaszcza w zakresie związków rodowych i rodzinnych (pokre-

⁵ Na przełomie 1373 i 1374 r. Siemowit III wyznaczył dzielnice Januszowi I i Siemowitowi IV, swoim synom z pierwszego małżeństwa z Eufemią opawską, dopuszczając ich do współrządów. Starszy syn Janusz otrzymał ziemie: ciechanowską, wiską, warszawską i zakroczymską, młodszy Siemowit — czerską wraz z Liwem i rawską, vide *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, cz. III: *dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Warszawa 2000, [dalej NKDM, cz. III], nr 136, 140.

wieństwa i powinowactwa). W tym miejscu pozwolę sobie na kilka uzupełnień i sprostowań: Fałęta (Chwałęta) skarbnik ciechanowski (1375) i Fałęta (Chwałęta) z Bielin (pod Ciechanowem) herbu Junosza, chorąży zakroczymski w latach 1376–1393, to najpewniej ta sama osoba; podobnie Jan Lichański i Jan Łubański — obaj występują w 1426 r.; Jan (Jasiek) Pilik h. Rogala w 1375 r. nie piastował urzędu podstolego gostynińskiego, w latach 1356–1377 godność tę pełnił Rogala⁶; Jasiek Fortuna h. Nałęcz był synem bliżej nieznanego Sędziwoja; Krystyn (Krzczon) z Gozdowa i Piaseczna h. Gozdawa — wojewoda mazowiecki (1367–1382) był synem Pawła z Gozdowa; a Paweł (Paszek) z Radzanowa i Niszczyc h. Prawda chorąży warszawski (1376–1388) był bratem Jakuba (Jakusza) Białego z Nasielska kasztelana liwskiego (1402–1409) i ciechanowskiego (1409–1427). Obaj byli wnukami Pawła zwanego Warda, kasztelana ciechanowskiego (1333–1343)⁷. Niemierzę z Nowego Dworu, syna Tomisława, podstolego warszawskiego w latach 1374–1377, autorka mylnie utożsamia z Niemierzą z Nowego Dworu i Parska (w Wielkopolsce) kasztelanem zakroczymskim (1386–1403) i warszawskim (1406–1415), który był synem Abrahama z Nowego Dworu podkomorzego czerskiego (1365–przed 1377)⁸. Podstoli warszawski Niemierza zmarł przed 12 sierpnia 1380⁹. Jakub (Jakusz) Poczta z Czernic w ziemi ciechanowskiej i Miszewa Murowanego w ziemi płockiej (a nie Miszewa w ziemi ciechanowskiej) godność podsędka ciechanowskiego piastował już od 1394 r.; Jakub (Jakusz) z Białej Łęki (ob. Białoleka, dzielnica Warszawy) h. Prawda od 1416 r. był chorążym warszawskim, a Wszebor z Brześca h. Bolesła od 1401 r. sprawował urząd podsędka, a w latach 1407–1413 podkomorzego czerskiego¹⁰.

⁶ A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów 1341–1442. Dzieje polityczne i struktury władzy*. Warszawa 2010, s. 150, 156 — Rogala później był kasztelanem gostynińskim (1377–1382).

⁷ Eadem, *Otoczenie*, s. 122, 193, 225. Zapewne już w 1409 r. Jakub objął godność kasztelana ciechanowskiego, ponieważ w tym roku w źródłach pojawił się jego następcą na urzędzie kasztelana liwskiego Stanisław Pierzchała z Obór, vide M. W i l s k a, *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza Starszego. Studium społeczne*, Warszawa 2012, s. 120.

⁸ Braćmi Niemierzy byli: Dobrogost z Nowego Dworu, kanclerz Siemowita III (1368–1374) i arcybiskup gnieźnieński (1394–1401) oraz Abraham z Nowego Dworu podkomorzy czerski (1368 — przed 1377), vide A. Supruniuk, *Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III — dokumenty z lat 1356–1381”*, *StŻr*, t. XL, 2002, s. 133 (dok. nr 113), s. 146–147 (dok. 196); eadem, *Otoczenie*, s. 124. Podobnie jak Wilska uważa K. Pacuski, który utożsamia podstolego warszawskiego Niemierzę z późniejszym kasztelanem zakroczymskim i warszawskim, vide *Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff i K. Pacuski, Warszawa 2013, s. 180, s.v. *Nowy Dwór*.

⁹ NKDM, cz. III nr 246 — wymienieni w dokumencie Ludwika Węgierskiego: Niemierza — to Niemierza z Nowego Dworu i Parska, Jan — to Jan zwany Głowacz z Leżenic i Abraham — to Abraham z Nowego Dworu, którzy byli synami Abrahama z Nowego Dworu podkomorzego czerskiego oraz synowcami Dobrogosta z Nowego Dworu kanclerza Siemowita III, vide A. Supruniuk, *Uzupełnienia i uwagi*, s. 155–156, dok. 246.

¹⁰ J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich: studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Warszawa — Kraków 2012, s. 550, przypis 85, s. 552, przypis 94. W 1437 r. wkrótce po jego śmierci Śmichna, Anna i Zofia, córki zmarłego Jakusza z Białej Łęki kasztelana czerskiego dokonały podziału ojcowizny — AGAD, *Metryka Koronna t. III*, k. 197.

Jan z Kuchar h. Bolesta, syn Bolesty z Kuchar sędziego wyszogrodzkiego i zakroczymskiego, w latach 1422–1451 pełnił godność chorążego ciechanowskiego, a następnie kasztelana zakroczymskiego¹¹. Śmichna córka Jakusza z Białoleki była żoną Ścibora z Zaborowa, syna marszałka Ścibora z Sączocina¹². Medyk Janusza I Cezar Kraft pochodził z bogatej rodziny Kraftów z Torunia. W 1433 r. Cezar został ponownie, na prośbę księżnej Anny, przysłany przez wielkiego mistrza Pawła Rusdorfa na dwór mazowiecki. Murator Niklosz (Mikołaj) zaangażowany przez księcia Janusza do budowy zamków to znany z licznych prac architektonicznych w państwie zakonnym Mikołaj Fellenstein, zmarły w 1427 r. w Malborku¹³.

Pomimo tych drobnych niedociągnięć ustalenia Wilskiej pozwalają nie tylko na lepsze poznanie składu osobowego ówczesnej elity urzędniczej Mazowsza, lecz także umożliwiają zrozumienie zasad funkcjonowania omawianej grupy stanowiącej część społeczeństwa średniowiecznego. Wypada zauważyć, że treść syntezy wykracza poza zakres określony tytułem tematu, a zanotowane źródła będą przydatne jako materiał porównawczy dla innych badaczy zajmujących się dziejami średniowiecznego księstwa mazowieckiego.

Na czym polega wyjątkowość omawianej pracy dziś, po 35 latach od jej napisania? Książka, która rozpoczęła studia nad środowiskiem władzy w czternasto- i piętnastowiecznym Mazowszu, przez fakt późnego wydania, *de facto* uzupełnia późniejsze badania poświęcone księstwu płockiemu Siemowita IV. Dzięki omówieniu grupy kilkudziesięciu osób tworzących otoczenie dworsko-urzędnicze Janusza I, możemy zgodzić się z tezą, że Mazowsze na przełomie XIV i XV w. było jedyną dzielnicą w Polsce, która ma takie studium opracowane kompletnie.

Rządy Janusza I i Siemowita IV były okresem świetności Mazowsza, korzystającego z niespotykanej wcześniej i później niezależności politycznej. Były też czasem przemian gospodarczych, społecznych i politycznych, które ukształtowały i umocniły jego odrębność od Korony na blisko sto lat. W tym okresie nastąpiło także ostateczne ukształtowanie się mazowieckiej elity politycznej. Tworzyli ją członkowie bogatych rodów mazowieckich piastujący urzędy na dworze monarszym, w administracji lokalnej, wysokie urzędy ziemskie, a także osoby niepełniące godności oraz dygnitarze kościelni, którzy wchodzili w skład centralnego aparatu władzy obu księstw. Otoczenie Janusza I i Siemowita IV wykazuje wiele podobieństw i jeszcze więcej różnic. Te pierwsze wynikały

¹¹ Vide *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak i P. Pokora, Poznań 2004, s. 69 nr 72 — tam odcisk pieczęci Jana. W wydawnictwie tym znajdują się także pieczęcie innych urzędników Janusza I, np. Piotra Pilika wojewody mazowieckiego (s. 36 nr 20), Sławca z Boglewic h. Jelita kasztelana czerskiego (s. 49 nr 40), Pawła z Leszna h. Gozdawa kasztelana warszawskiego (s. 51 nr 42), Ścibora z Pilichowa h. Rogala marszałka dworu (s. 58 nr 54), Pomścibora z Chamska h. Bolesta podkomorzego ciechanowskiego (s. 59 nr 55) czy Jakuba Poczty z Czernic h. Luba sędziego ciechanowskiego (s. 66 nr 67).

¹² Informuje o tym zapiska zamieszczona w Metryce Koronnej, vide AGAD, Metryka Koronna t. III, k. 170–170v.

¹³ Pisze o tym W. Sieradzka, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie środkowo-wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999, s. 216–217.

z jednakowej dla całego księstwa polityki kadrowej do 1381 r., identycznego nazewnictwa i struktury urzędów oraz specyfiki Mazowsza w stosunku do innych ziem Korony (np. w hierarchii ziemskiej Mazowsza wysokie miejsce zajmował cześnik). Janusz Starszy dążył do centralizacji władzy i aparatu administracyjnego oraz zmniejszenia liczby urzędów poprzez kumulowanie kilku z nich w rękach jednej osoby, a także promowanie ludzi nowych, wywodzących się z drobnej szlachty, jako przeciwwagi dla rodzin „urzędniczych”. Próbował także zachować równowagę wewnątrz elity władzy swego księstwa i nie dopuszczać do niej równocześnie kilku przedstawicieli tej samej rodziny. W jego otoczeniu, podobnie jak na innych dworach, spotykamy krewnych i powinowatych znanych urzędników, ale zależności te były luźniejsze. Natomiast grono najbliższych doradców księcia — przez wiele lat piastujących swoje godności — było nieliczne. Siemowit IV w księstwie płockim mianował kilku sędziów, zachował kanclerstwa ziemskie oraz powoływał starostów na poszczególne ziemie (czasem po kilku w jednej, np. w bełskiej). Awans w obrębie jego otoczenia następował w drodze kariery dworsko-urzędniczej, nadania książęcego lub korzystnie zawartego małżeństwa. Ludzie „nowi” dochodzący do znaczących urzędów, nierzadko byli protoplastami rodzin wchodzących na kilka pokoleń w krąg elity politycznej księstwa płockiego. W okresie rządów Siemowita IV w hierarchii urzędniczej Mazowsza płockiego działali przedstawiciele czterdziestu rodów mazowieckich, ale zaledwie kilka z nich należało do ścisłego grona decydentów politycznych¹⁴.

Anna Supruniuk
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Archiwum

Wiesław P a w l a k, *De eruditione comparanda in humanioribus. Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 541.

Książka Wiesława P a w l a k a wypełnia istotne braki w stanie badań nad erudycją w epoce nowożytnej. W pierwszej części pracy autor przedstawia cel i zakres swoich rozważań, prezentuje stan badań i wyjaśnia znaczenie terminu „erudycja” w pracach współczesnych badaczy. Następnie określa źródłosłów tego terminu w europejskim piśmiennictwie XVII i XVIII w., podaje definicje erudycji, przedstawia jej związki z humanizmem, wyjaśnia czym jest erudycja humanistyczna oraz w jaki sposób humaniści XVII w. odróżniali erudyte zajmującego się studiami humanistycznymi — gramatyką, poetyką, retoryką, historią, dialektyką i filozofią moralną — od uczonego (*doctus*), specjalisty od „prawdziwej” nauki (s. 89–90). Autor zwraca też uwagę na problem zagrożeń wynikających z pozornej, szkodliwej uczoneości, podnoszony już w XVII w. Do zagrożeń

¹⁴ A. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 92, 117.